

KORKUT ATA TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Uluslararası Dil, Edebiyat, Kültür, Tarih, Sanat ve Eğitim Araştırmaları Dergisi

The Journal of International Language, Literature, Culture, History, Art and Education Research

Sayı/Issue 15 (Nisan/April 2024), s. 1779-1783.

Geliş Tarihi-Received: 05.03.2024

Kabul Tarihi-Accepted: 03.04.2024

Kitap İncelemesi- Book Review

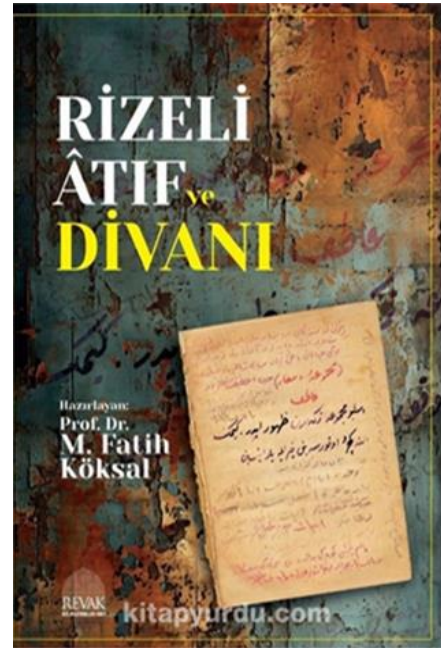
ISSN: 2687-5675

DOI: 10.51531/korkutataturkiyat.1447721

Köksal, M. Fatih (2024). *Rizeli Âtîf ve Divanı*. İstanbul: REVAK Yayınları

Kadriye HOCAOĞLU ALAGÖZ*

XIX. yüzyılın sonu ile XX. yüzyılın başında yaşayan Rizeli Âtîf Efendi (1874-1945), *Divan* sahibi klasik Türk şiiri temsilcilerindendir. Ancak şair, sağlığında *Divan*'ını "mürettep" hâle getirememiştir. Âtîf Efendi'nin eserinden bahseden tek tarihî kaynak, İbnülemin Mahmut Kemal İnal'ın *Son Asır Türk Şairleri*'dir. İnal, "Divânçe-i eş'ârını yaktığı mesmûdur." diyerek Âtîf maddesini tamamlar (İnal, 1999, s. 112). İnal'daki bilgiler, Sadettin Nüzhet Ergun'un *Türk Şairleri* eserinde de tekrar edilir (Ergun, 1936, s. 152). Söz konusu iki kaynaktaki da eserin yakılmasıyla ilgili bilginin nereden alındığına dair herhangi bir ibare yer almamaktadır. *Divan*'ın varlığına yönelik ilk bilgiye, Serpil Mutlu'nun uluslararası öğrenci kongresi TUDOK 2010'da sunduğu tebliğ ile ulaşılır (Mutlu, 2010, s. 353). Eserin neşri, 2024 yılında sayın M. Fatih Köksal tarafından *Rizeli Âtîf ve Divanı* adıyla yayımlanır. Âtîf Efendi ve eseriyle ilgili bilinmeyen yahut yanlış bilinen hususların aydınlatıldığı kitap, makalede ana hatlarıyla tanıtılacaktır.

Rizeli Âtîf ve Divanı, ön söz ve iki bölümle birlikte belgeler ve eserin tıpkıbasımını ihtiva etmektedir. "Ön Söz" de, Köksal'ın Âtîf Efendi'nin *Divan*'ına nasıl ulaştığı, şair ve eser hakkında günümüze kadar bilinenler ve hakkında yapılan yayınlar ile eserin yayıma hazırlanma sürecinde karşılaşılan güçlüklerle dair ayrıntılı bilgiler yer almaktadır. Kaynaklarda yakıldığı belirtilen *Rizeli Âtîf Divanı*'nın tek ve müellif hattı nüshasına ulaşılması, Köksal'ın Ankara'da sahafları gezdiği bir gün nüshanın eline geçmesiyle mümkün olmuştur. Eserin sahaflara düşme sürecinden Köksal, şu ifadelerle bahseder:

* Dr. Öğr. Üyesi, Bursa Uludağ Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, e-posta: kadriye_hocaoğlu@hotmail.com, ORCID: 0000-0002-3584-4612.

“Eserin nasıl sahaflara düştüğünün cevabını, Âtîf Efendi’nin bizi buluşturduğu değerli araştırmacı İshak Güven Güvelioğlu’ndan aldım. Osmanlı Devleti’nin son dönem hukukçularından ve esasen bir kadı olan Âtîf Efendi, hayatı bahsinde de görüleceği üzere ömrünün son demlerinde fakr u zarurete düşmüştür. Bu zor yılların izleri şiirlerine de ciddi manada sirayet eder. Âtîf, *Divan*’ının birkaç cümlelik mukaddimesi de diyebileceğimiz ilk sayfasındaki vasiyetimiz ifadelerini kaydettiği tarih olan 1944’ten sadece bir sene sonra vefat ettiğinde arkasında gözü yaşlı bir eş ve iki kız çocuğu bırakmıştır... Terekesinden çıkan en kıymetli şeyler kitaplarıdır. *Divan*’ın inceleme kısmını dikkatle okuyan gözler fark edecektir ki, Âtîf sadece şair değil, Arapça ve Farsça’ya vâkıf, dinî ilimler ve tasavvufta yetkin bir âlimdir aynı zamanda. *Divan*’ın muhtelif yerlerinde bilvesile 300’den fazla atıf yaptığı muhtelif şerhler, lugatlar, divanlar; fıkıh, kelâm, hadis ve tasavvufa dair kitapların sayısının 53 olduğu düşünülürse hatırı sayılır miktarda kitabı olduğu tahmin edilebilir. İşte zarurete düşen bu iki yetim yavru, babalarının kitaplarını da elden çıkarmak zorunda kaldıklarında, diğer kitaplarla beraber bu meşin ciltli kitabı da -herhâlde babalarının şiirlerini saklayan mecmû’a-i eş’âr olduğunu bilmeden- diğerlerinin arasında satmış olmalılar.” (s. 9-10).

Döneminin özelliğiyle örtüşür şekilde bir “şiir defteri” niteliği taşıyan eser, 121 yapraktan müteşekkil ve iç-dış kapak içleri dâhil olmak üzere esere yapılandırılmış “şukka” denilen muhtelif ebatta kâğıtlara yazılmış şiirler ve kayıtlarla doludur. *Divan*’ına eklenen bazı notlardan Âtîf’in başka bir şiir defterinin olup olmadığı kesin olarak tayin edilemese de başka defterlerinin bulunduğu açıktır. Araştırmacı Güvelioğlu’nun aileden aldığı terekede bulunan iki defter, şairle ilgili pek çok hususun aydınlatılmasını sağlamıştır: “*Mezkûr defterlerden küçük olanı tamamen ticaret defteri hüviyetinde, yaptığı alış-verişler vs.nin kayıtlarıyla doludur. Ancak ‘1 inci el defteri’ olarak tanımladığı 30 yaprak tutarındaki diğer defter, içinde kendisine ait Türkçe ve Arapça şiirler, başka şairlere ait hemen tamamı Arapça şiirler ve türlü fevâiid kayıtlarıyla tipik bir ‘mecnû’a-i eş’âr ve fevâiid’dir. Bu defterdeki kimi derkenar notlarında ‘ikinci, dördüncü ve yedinci defter’inden söz ettiğine göre eldeki defterden başka irili-ufaklı en az altı defter daha söz konusudur.*” (s. 11). *Mecnû’a-i Eş’âr-ı Âtîf* -muhtemeldir ki- şairin şiirlerini yazdığı tek defteri değildir. Güvelioğlu’ndaki defterlerde bulunan şiirler ve *Divan*’ında yer almayan 12 şiir de bu duruma delildir (s. 11-12).

Birinci bölümde Köksal, “Rizeli Âtîf Efendi” ana başlığı altında Âtîf Efendi’nin “Hayatı” ve “Edebî Kişiliği”ni değerlendirmektedir. Eserde şairin “Hayatı”, “Belgelere Göre Hayatı” ve “*Divan*’ına Göre Hayatı” başlıklarıyla ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır. Şairin “Edebî Kişiliği” ise “Şiir Anlayışı”, “İşlediği Konular”, “Dili”, “Vezin ve Kafiye Kullanımı”, “Etkilendiği Şairler”, “Âtîf ve Tasavvuf”, “Âtîf’i Besleyen Kaynaklar” ve “Âtîf’in *Divan* Dışındaki Şiirleri” adlı başlıklarla incelenmiştir.

“Belgelere Göre Hayatı”, şairin hayatıyla ilgili resmî kaynaklarda geçen ve Güveoğlu’ndan alınan terekeden elde edilen bilgileri ihtiva etmektedir. Çalışmadaki “*Divan*’ına Göre Hayatı” başlığı, şairin eserinden yola çıkarak hayatı hakkında elde edilen bilgilerin derlenmesi açısından önem arz etmektedir. Bu bölümde, *Âtîf Efendi Divanı*’nda şairin hayatına dair bilgilerin oldukça sınırlı olduğu görülür ve eserin tebyiz edilmemiş bir nüsha olmasının yararları/faydaları bu noktada Köksal tarafından şöyle ifade edilir: “Zira bu nüsha yerine Âtîf’in temize çekip *divan tertibine göre düzenlediği bir nüsha elimizde olsaydı kuvvetle muhtemeldir ki pek çok derkenar notunu, satır arası notlarını ve düşünülen dipnotları beyazı çekilen nüshada bulamayabilirdik. Bu itibarla doğrudan manzumelerdeki bilgiler kadar bu notlar da onun hayatına daha çok da kişiliğine dair ciddi ipuçları sunması bakımından değerlidir.*” (s. 28).

Eserde geleneğe paralel olarak şairin biyografisine katkı sağlayacak somut bilgiler, kıtalar ve müstakil beyitler arasında yer alır. *Divan*'a göre Âtîf Efendi; Rize, İstanbul, Filorina ve İzmir'de bulunmuştur. Şairin Rize'de doğduğu, eğitimini İstanbul'da tamamladığı ve Filorina'da naip olarak çalıştığı bilinmekle birlikte Adliye Nazırı İsmail Sıdkı Bey'e (1864-1935) arz ettiği bir şiirinin başında yer alan ifadeden de İzmir'e gittiği anlaşılmaktadır (s. 29).

Şairin tasavvufî mensubiyetine dair bilgi de *Divan*'ından elde edilmektedir. Âtîf Efendi, İmam Rabbânî'nin (Müceddid-i Elf-i Sâni) seyr ü sülûkunu 1352 yılının Ramazan ayında (Aralık 1933-Ocak 1934) tamamlamıştır (s. 35). Ayrıca şair, bütün atalarının Nakşibendiyye ileri gelenlerinden olduğunu bir beytinde dile getirmektedir (s. 36).

Rizeli Âtîf ve Divanı adlı çalışmada, şairin hayatının ayrıntılı incelenmesinin yanı sıra edebî kişiliği de -yukarıda belirtildiği üzere- alt başlıklara ayrılmıştır. "Şiir Anlayışı" başlığında ele alınan konulardan ilki, Âtîf Efendi'nin babası Şâkir Âgâhî Efendi (ö. 1320/1903)'nin de küçük bir divan teşkil edecek miktarda şiirleri olan bir şair olduğudur. Bu bağlamda Âtîf Efendi'yi, Köksal'ın da çalışmada nitelendirdiği üzere "mâder-zâd" bir şair olarak değerlendirmek yanlış olmaz (s. 37).

Âtîf Efendi'nin edebî kişiliğiyle ilgili temas edilmesi gereken bir diğer husus, Türk ve İran şiirinin büyük ustalarını okuyup eserlerini incelemesi, hatta muasırı olan şairleri de takip ederek eserinde yer yer zikretmesidir. Şair, *Hâfız Divanı*'nı okumakla kalmamış; Konevî (ö. 673/1274) ve Sûdî (ö. 1007/1599?)'nin *Hâfız Divanı* şerhlerine de eserinde atıf yapmıştır. Ayrıca Sa'dî-i Şirâzî (ö. 691/1292)'nin bir mısraını da eserine kaydetmiştir (s. 37). "Bu manada Âtîf'in edebî kişiliğine dair söylenmesi gereken ilk sözlerden birinin onun tipik veya klasik bir 'divan şairi' olmadığıdır. O, klasik şairleri okumuş, klasik Türk edebiyatının kural ve kaidelerini hem öğrenmiş hem uygulamıştır. Bunu *Divan*'ındaki uygulamalardan başka teorik olarak da iyi bildiğini hem *Divan*'daki bazı notlardan hem de aşağıda ayrıntılı olarak tanıtacağımız birinci el defterinden de anlıyoruz. Bu defterin 37-42 sayfalarında kimi şiir terimlerinden bahsederek bunların Arap edebiyatında kullanımlarından örnekler verir." (s. 38).

"İşlediği Konular" bölümü, Âtîf'in lâ-dinî bir şair olmadığı hatta din ve tasavvufu şiirin merkezine alan bir anlayışla manzumelerini yazdığını göstermektedir. Bu bağlamda şiirlerinin neredeyse tamamı tasavvufîdir ancak din dışı konularda da yazılmış örnekler mevcuttur: Devrin Adliye nazırı İsmail Sıdkı Bey'e sunulmak üzere yazdığı ama sunmadığı kaside nazım biçiminde yazılmış iki arz-ı hâl, Rize'ye gittiği günlerde kaleme aldığı 13 beyitlik "Hamsi Manzûmesi", Rize övgüsü olarak değerlendirilebilecek olan iki beyitlik kıta, Avukat Vehbî Bey'e yazdığı üç beyitlik kıta, çobanlık yaptığından bahsettiği üç beyitlik kıta, babasını da anarak şairliğiyle övündüğü iki beyitlik kıta ile müstakil beyitler bu tarz şiirlerindendir (s. 41).

"Dili", başlığında *Divan*'ın kelime kadrosunun zenginliğine örneklerle temas edilmiştir (s. 44). Klasik dönem şairleriyle birlikte yakın dönem ve çağdaş şairlerin eserlerini de okuduğu anlaşılan Âtîf Efendi'nin sanatını etkileyen isimler, "Etkilendiği Şairler" bölümünde ele alınır: Türk şairlerinden Fuzûlî (ö. 963/1556), Aziz Mahmud Hüdâyî (ö. 1038/1628), Nef'î (ö. 1044/1635), Alâeddin Sâbit (ö. 1124/1712), Gâlib (ö. 1213/1799), Zîver (ö. 1297/1880), Muallim Nâcî (1850-1893), Şâkir Âgâhî (1838-1903); İranlı şairlerden Şeyh Attâr (ö. 618/1221), Sa'dî-i Şirâzî (ö. 691/1292) ve Hâfız-ı Şirâzî (ö. 792/1390?) (s. 52).

"Âtîf'ı Besleyen Kaynaklar" bölümü, Âtîf'in şiirini geliştiren ve eserinde farklı sebeplerle zikredilen 53 eserin incelenmesinden oluşmaktadır (s. 63-78).

"Âtîf'in *Divan* Dışındaki Şiirleri", çalışmanın "Ön Söz"ünde belirtildiği üzere Rizeli araştırmacı-yazar İshak Güven Güvelioğlu'nda bulunan, Âtîf Efendi ve ailesine pek

çok mezkûr evrakın içinde -*Divan*'ı dışında- yer alan şiirleri ihtiva etmektedir (s. 73). *Divan*'ı dışındaki bir defterde yer alan 12 şiirin, tam metni bölüm içerisinde yayımlanmıştır (s. 76-78).

"İkinci Bölüm", "Âtîf Divanı" genel başlığı altında "*Divan*'ın Tanıtımı" ve "Metin" başlıklarından oluşmaktadır. *Divan*'ın tanıtımı, "*Divan*'a Dair Birkaç Söz", "Nüsha Tavsifi", "Yazılış Tarihi" ve "*Divan*'daki Nazım Şekilleri ve Aruz Kalıpları" başlıklarını içerir.

"*Divan*'a Dair Birkaç Söz" başlığında eserin adına ve şairin eseriyle ilgili vasiyetimiz sözlerine yer verilir (s. 79-80).

"Nüsha Tavsifi"nde, müellif hattı olan nüshanın tanıtımı amaçlanmıştır. Bu bölümde özellikle Âtîf'in metin üzerinde farklı zamanlarda yaptığı değişikliklere örnekler verilmiştir. Bazı şiirler yahut beyit veya mısralar şair tarafından iptal edilmiş, bazen de bir kelimenin/mısraın değiştirilmesi, çıkarılması ya da tebdili söz konusu olmuştur (s. 81). Bu açıdan *Divan*, kültür tarihi için farklılık ve önem arz etmektedir.

Eserin tebyiz edilmemiş olması, her şiirin sonunda yer alan tarih bilgisine bakarak şairin uzun bir süreçte eserini yazdığını ve düzeltmeler yaptığını göstermektedir. "Yazılış Tarihi" bölümünde söz konusu nüshanın tarihiyle ilgili değerlendirme de önemlidir:

"Şairin kendisine ve eserine dair kısa bazı notların ve eser hakkında bir nevi vasiyeti de diyebileceğimiz ifadelerin bulunduğu ilk sayfadaki 6 Nisan 1944 tarihini eserin tamamlanış tarihi olarak kabul etmek mümkündür. Ancak müsvedde hâlindeki nüshanın yazım macerası oldukça uzun bir süreci ihtiva eder. (...) Buna göre *Divan*'daki en eski şiirler -gün ve ay verilmeksizin- 1323 tarihlidir. Muhtemelen Rumi olan bu tarih Miladi olarak 1907 yılına tekabül eder. Eserde tarihi kayıtlı son şiirler ise 23 Ağustos 1936'da yazılmıştır. Bu durumda ilk şiirle son şiirin yazım tarihi arasında 30 yıllık bir süreç var demektir. Ama yukarıda zikrettiğimiz 1944 tarihi göz önüne alındığında nüshanın yazım süreci yaklaşık 37 yıl gibi oldukça uzun bir zaman aralığını bize verir. Ne var ki, bu tarihler başka kâğıt parçalarına yazılmış şiirlerin peyderpey deftere geçirilmesi suretinde mi olmuştur yoksa şiirler doğrudan nüshaya mı dercedilmiştir, bundan emin değiliz. Ancak şiirlerin çoğunlukla kronolojik sıra takip etmesi ve kronolojik sırayı bozan manzumeler arasında büyük tarih farkları olmaması ikinci ihtimalin daha galip olduğunu göstermektedir." (s. 84).

Âtîf Efendi, *Divan*'ında 30 seneye yaklaşan süre zarfında bazı şiirlerini -daha önce de belirtildiği üzere- iptal etmiştir. Söz konusu şiirler için "İptal Edilen Şiirler" başlığı altında ayrı bir bölüm açılmış; böylece şairin iptal sebebi bilinmemesine rağmen kendi duygu ve düşüncelerinin yansımaları olan şiirleri, dışarıda bırakılmayarak unutulmaktan kurtarılmıştır (s. 88).

"*Divan*'daki Nazım Şekilleri ve Aruz Kalıpları" başlığında -*Divan* neşrinde olduğu gibi- "normal şiirler" ve "iptal edilen şiirler" olmak üzere iki kısımda değerlendirilerek Âtîf Efendi'nin şiirlerinin nazım şekilleriyle ilgili dikkat çeken hususiyetlerine ve aruz kalıplarının kullanımına dikkat çekilmiştir (s. 88).

"Metin", "Metni Kurarken İzlenen Yöntem" ve "*Divan*'ın Transkripsiyonlu Metni"nin verilmesi ile tamamlanmaktadır. Kitabın sonunda "Belgeler" bölümünde Âtîf Efendi ve ailesine yönelik belgeler ve fotoğraflar yer almaktadır. Eserin "Tıpkıbasım"ının verilmesi, Âtîf Efendi'nin bizzat yaptığı düzeltmelerin okuyucu tarafından görülmesi ve istifade edilmesi açısından önemlidir.

Rizeli Âtîf ve Divanı adlı çalışmayla ilgili olarak tüm bu bilgilerin ışığında Âtîf Efendi ve sanatıyla ilgili değerlendirmeler, Köksal'ın ifadeleriyle şöyledir:

“Eskilerin tabiriyle ‘mâder-zâd’ şair olan Âtîf, klasik Türk şiirinin teknik hususiyetleri, mazmunları, belagat vs bütün aksamına vâkîf olduğu ve bunların bazılarını kısmen, şiir tekniğini ise tamamen şiirlerinde kullandığı hâlde ona bir ‘divan şairi’ demek doğru olmaz. Böyle bir tanımlama Âtîf adına da hakşinaslık olmaz. Zira onun için şiir bir gaye değil vasıta. Bunu muhtelif vesilelerle eserinde de açık veya örtülü ifade eden Âtîf, aslında bu yönüyle klasik dönemlerin mutasavvıf şairlerinden farklı değildir.” (s. 10).

Sonuç olarak *Rizeli Âtîf ve Divanı*, sadece edebiyat tarihinde eksik yahut yanlış bilgilerle anılan ve biyografisi tamamlanmamış bir şairin hayatına dair karanlıkta kalmış hususları aydınlatmakla kalmamış; müellif hattı bir nüshayla günümüze ulaşan şiirleri okuyucuyla buluşturmuştur. Şairin “kimin eline geçerse” diyerek ardında bıraktığı “şiir defteri”, bir nevi vasiyet addedilerek kendisinin istediği sırayla tertip edilmiş ve yayımlanmıştır. Ekleme, çıkarma ve karalamaların eserin tamamına hâkim olduğu nüshanın neşrini yapan M. Fatih Köksal'a bu vesileyle Türk edebiyatı tarihine *Rizeli Âtîf ve Divanı* adlı çalışmayı kazandırması sebebiyle teşekkürlerimizi sunarız.

Kaynakça

- Ergun, S. N. (1936). *Türk Şairleri*, C. 1. İstanbul: Bozkurt Basımevi.
- İnal, M. K. (1999). *Son Asır Türk Şairleri*, C. 1 (haz. Müjgan Cunbur). Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.
- Köksal, M. F. (2024). *Rizeli Âtîf ve Divanı*. İstanbul: REVAK Yayınları.
- Mutlu, S. (2010). Son Asır Şairlerinden Rizeli Âtîf Efendi ve Yaktığı Söylenilen Dîvân'ı. *Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Öğrenci Kongresi TUDOK 2010*, İstanbul: İKÜ Yay., 353-360.